

EKOLOGIYALIQ TÁRBIYA HÁM RUWXIY SANANI RAWAJLANDIRIW SISTEMASI

Nurabayeva Ayimgúl

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti 70111101 – Social-
gumanitar pánlerdi oqıtıw metodikası 2-kurs magistrantı

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19497010>

ARTICLE INFO

Received: 4th April 2026

Accepted: 5th April 2026

Published: 10th April 2026

KEYWORDS

Ekologiyalıq tárbiya, ruwxıy sana, ekologiyalıq mádeniyat, turaqlı rawajlanıw, insan-tábiyat qatnası, ekologiyalıq daǵdarıs, ekologiyalıq juwapkershilik

ABSTRACT

Bul maqalada ekologiyalıq tárbiya hám ruwxıy sananı rawajlandırıw máselesi jámiyettiń turaqlı rawajlanıwı kontekstinde analiz etiledi. Ekologiyalıq tárbiyanıń teoriyalıq hám ámeliy tiykarları, onıń ruwxıy qádiriyatlar menen baylanısı, bilimlendiriw sistemasındaǵı ornı hám Qaraqalpaqstan jaǵdayındaǵı áhmiyeti ashıp beriledi. Sonday-aq, Aralboyı regionında ekologiyalıq sananı qálipestiriw boyınsha ámelge asırılıp atırǵan ilajlar hám olardıń nátiyjeleri kórsetiledi.

Búgingi globalıasıw hám texnogen rawajlanıw dáwirinde ekologiyalıq máseleler adamzat aldındaǵı eń aktual máselelerdiń birine aynaldı. Klimat ózgerisi, suw resurslarınıń azayıwı, tábiyiy ortalıqtıń buzılıwı sıyaqlı faktorlar insan hám tábiyat ortasındaǵı qatnastı jańasha kózqarastan qarawdı talap etedi. Bul máseleleri sheshiw tek texnikalıq yáki ekonomikalıq jollar menen sheklenbeydi. Eń áhmiyetlisi – insan sanası, onıń ruwxıy dúnyası hám qádiriyatlar sisteması. Sol sebepli ekologiyalıq tárbiya hám ruwxıy sananı rawajlandırıw jámiyettiń turaqlı rawajlanıwınıń negizi sıpatında qaraladı.

Ekologiyalıq tárbiya – bul insanlarda tábiyatqa juwapkershilikli qatnastı qálipestiriwge qaratılǵan uzliksiz pedagogikalıq proces. Ol ekologiyalıq bilim, sana hám mádeniyattıń birliğin qamtıydı. Ekologiyalıq tárbiyanıń negizgi maqseti – shaxsta tábiyatqa qaraǵanda ádep-ikramlılıq, sanalı hám juwapkershilikli minez-qulıq qálipestiriw. Bunda ruwxıy qádiriyatlar ayrıqsha orın tutadı. Sebebi, insan tábiyatı tek paydalanıw obyektı emes, al onıń ajıralmas bólegi sıpatında túsiniwi kerek. Ilimiy qarastarǵa kóre, ekologiyalıq tárbiya ruwxıy tárbiya menen úzliksiz baylanıslı. Ruwxıy qádiriyatlar bolmaǵan jaǵdayda ekologiyalıq sana tolıq qálipesteydi.

Ózbekstan Respublikasında ekologiyalıq tárbiya úzliksiz bilimlendiriw sistemasınıń ajıralmas bólegi sıpatında qaraladı. Ol mektepke shekemgi bilimlendiriwden baslap joqarı oqıw orınlarına shekem dawam etedi. Mektep pánleri – tábiyattanıw, biologiya, geografiya arqalı oqıwshılarda ekologiyalıq bilimler qálipestedi. Joqarı oqıw orınlarında bolsa ekologiya hám turaqlı rawajlanıw boyınsha tereń bilimler beriledi. Zamanagóy pedagogikalıq janasıwlar ekologiyalıq tárbiyanı kompetenciyalıq tiykarında shólkemlestiriwdi talap etedi. Yaǵnıy studentler tek bilim alıp qoymastan, ámeliy kónlikpeler hám juwapkershilik sezimin qálipestiriwi kerek. Ekologiyalıq sananı rawajlandırıwda milliy hám ruwxıy qádiriyatlar áhmiyetli ról oynaydı. Ózbek hám qaraqalpaq xalqınıń dásturinde tábiyatqa hurmet, jer hám suwdı qádirlew, ısırıpkerlikten qashıw sıyaqlı qádiriyatlar bar.

Bul qádiriyatlar ekologiyalıq tárbiya mazmunına sińdirilgen halda, onıń nátiyjeliligi artadı. Sebebi, ruwxıy tiykarǵa iye tárbiya adam sanasında tereń iz qaldıradı. Sonday-aq ruwxıy -

ağartıwshılıq lekciyalar, pánler aralıq integraciya, ekologiyalıq jobarlar hám izertlew jumısları ekologiyalıq sananı rawajlandırıwda áhmiyetli usıllar bolıp esaplanadı.

Qaraqalpaqstan Respublikası ekologiyalıq jaqtan eń quramalı regionlardan biri bolıp esaplanadı. Aral teńiziniń qurıwı natıyjesinde klimat ózgerisi, jerlerdiń shorlanıwı hám xalıq salamatlıǵına qawıp payda boldı. Bul máseleni sheshiwde tek texnikalıq ilajlar jetkilikli emes. Ruwxıy sana hám ekologiyalıq mádeniyattı rawajlandırıw da zárúr. Seksewil egiw, suw resursların únemli paydalanıw, "Jasıl mákan" sıyaqlı akciyalar ekologiyalıq jaǵdaydı jaqsılawǵa qaratılǵan ámeliy ilajlar esaplanadı. Ekologiyalıq tárbiyanı rawajlandırıwda jámiyetlik institutlar, mámleketlik emes shólkemler hám jergilikli keńesler úlken ról oynaydı. Olar tárepinen ekologiyalıq seminarlar, akciyalar hám tárbiyalıq ilajlar shólkemlestiriledi. Bul ilajlar xalıqtıń ekologiyalıq sanasın arttırıw menen bir qatarda puqaralıq juwapkershilikti qalıplestiredi. Jámiyetlik qatnasıw ekologiyalıq máselelerdi sheshiwdiń eń áhmiyetli faktorlarınıń biri bolıp tabıladı.

Ekologiyalıq mádeniyattı qalıplestiriwde nızamshılıq hám mámleketlik siyasat sheshiwshi orın tutadı. Qorshaǵan ortalıqtı qorǵawǵa qaratılǵan nızamlar tábiyiy resurslardı aqılǵa muwapıq paydalanıwdı retke saladı. Prezident pármanları hám mámleketlik baǵdarlamalar ekologiyalıq sananı arttırıwǵa qaratılǵan. Bunda bilimlendiriw hám ruwxıy-aǵartıwshılıq jumıslar áhmiyetli ról oynaydı. Nızam hám ruwxıy tárbiya úylesimde bolǵanda ǵana ekologiyalıq máselelerdiń nátiyjeli sheshimi tabıladı.

Zamánagóy ilimiy izertlewler kórsetiwinshe, ekologiyalıq tárbiya protsesinde álem (shańaraq) hám jámiyetlik ortalıqtıń tásiiri de ayrıqsha áhmiyetke iye. Sebebi bala shaxstıń birinshi ruwxıy hám ekologiyalıq tásirlerin álem ortasında qabil etedi. Sol sebepli ekologiyalıq sananı qalıplestiriwde tek bilimlendiriw mekemeleri menen sheklew emes, al álem, jámiyet hám mádeniy ortalıqtıń birgeliktegi iskerligi arqalı ámelge asırıw zárúr esaplanadı.

Ekologiyalıq mádeniyat ekologiyalıq iskerlik arqalı ámelde kórinedi. Bul adamnıń tábiyattı qorǵawǵa baǵdarlanǵan ámeliy háreketleri, jámiyetlik baslamaları hám jámiyetlik belsendiligin qamtıp aladı. Qaraqalpaqstanda ámelge asırılıp atırǵan "Jasıl mákan" ulıwma milliy joybarı, seksewil hám basqa da shól ósimliklerin egiw jumısları ekologiyalıq iskerliktiń ayqın úlgesi bolıp esaplanadı. Demek, ekologiyalıq mádeniyat ekologiyalıq sana, bilim, ádep-ikramlılıq, huqıqıy mádeniyat hám ekologiyalıq iskerlikten ibarat bolǵan pútin sistema. Bul quramlıq bólimler óz-ara úylesimli rawajlanǵan jaǵdayda ǵana, ásirese Qaraqalpaqstan Respublikası sharayatında, jámiyette salamat ruwxıy ortalıqtı támiyinlew múmkin boladı. Ekologiyalıq mádeniyattıń jámiyetlik mazmunı haqqında pikir júritetuǵın bolsaq, jámiyetlik jaqtan ekologiyalıq mádeniyat jámiyet aǵzalarınıń ekologiyalıq sana-sezimi, minez-qulqı, iskerligi hám jámiyetlik qatnasıqlarında kórinedi. Ol jámiyetlik pikir, dástúrler, úrp-ádetler hám tárbiya sisteması arqalı qalıpleseidi.

Sebebi ekologiyalıq mádeniyat - bul tek ǵana ekologiyalıq bilim hám kónlikpeler sisteması emes, al jámiyettiń ulıwma ruwxıy-ádep-ikramlılıq ortalıǵında qalıplesetuǵın hám onnan azıqlanatuǵın sociallıq hádiyse bolıp tabıladı. Basqasha aytqanda, insan ekologiyalıq qádiriyatlardı qabil etiwı hám olardı kúndelikli turmısında ámelge asırıwı kóp tárepleme sol jámiyette húkim súrip atırǵan ruwxıy normalar, ádep-ikramlılıq kózqaraslar hám mádeniy dástúrlerge baylanıslı.

Ekologiyalıq mádeniyattıń jámiyetlik mazmunı haqqında pikir júritetuǵın bolsaq, jámiyetlik jaqtan ekologiyalıq mádeniyat jámiyet aǵzalarınıń ekologiyalıq sana-sezimi, minez-qulqı, iskerligi hám jámiyetlik qatnasıqlarında kórinedi. Ol jámiyetlik pikir, dástúrler, úrp-ádetler hám tárbiya sisteması arqalı qalıpleseidi.

Ekologiyalıq mádeniyat túsiniǵi insaniyat rawajlanıwı procesinde basqıshpa-basqısh qalıplesken quramalı sociallıq-filosofiyalıq hám mádeniy hádiyse esaplanadı. Jámiyet ruwxıy ortalıǵınıń ekologiyalıq qádiriyatlar menen úylesiwı, aldınǵı bólimlerde atap ótilgenindey, milliy dárejedeǵi reformalar ushın teoriyalıq tiykar bolıp xızmet ece, endi bul procesti xalıqaralıq kólemde baqlaw da ayrıqsha ilimiy áhmiyetke iye boladı.

Juwmaqlap aytqanda, ekologiyalıq tárbiya hám ruwxıy sananı rawajlandırıw ózara baylanıslı sistema bolıp, jámiyettiń turaqlı rawajlanıwınıń negizin quraydı. Ekologiyalıq máselelerdiń sheshimi insan sanası hám ruwxıy qádiriyatlar menen tikkeley baylanıslı. Sol sebepli, bilimlendiriw sistemasında ekologiyalıq tárbiyanı kúsheytiriw, milliy qádiriyatlarǵa tayanǵan halda ruwxıy sananı rawajlandırıw hám jámiyette juwapkershilikli qatnastı qáliplestiriw eń áhmiyetli wazıypalardan biri bolıp qaladı. Tek usınday integraciyalıq janasıw arqalı ǵana insan hám tábiyat ortasındaǵı teńsalmaqlılıqtı saqlap, turaqlı rawajlanıwdı támiyinlew múmkin.

PAYDALANILǵAN ÁDEBIYATLAR:

1. Ózbekstan Respublikası Konstituciyası. – Tashkent, 2023.
2. Mirziyoev Sh.M. *Jańa Ózbekstan strategiyası*. – Tashkent, 2021.
3. “Átiraptı qorǵaw haqqında”ǵı nızam. – Tashkent, 1992.
4. Qodirov N. *Ekologiya hám turaqlı rawajlanıw tiykarları*. – Tashkent, 2019.
5. Yusupov R. *Ekologiyalıq mádeniyat hám Aralboyı máselesi*. – Nukus, 2020.

INNOVATIVE
ACADEMY